

ESTAD

ESKİ TÜRK EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

[Journal Of Old Turkish Literature Researches]

E-ISSN:
DOI Number:

Cilt: 1 Sayı: 1 Ağustos 2018

s.s. 32-49

**Makalenin Geliş
Tarihi**

02/06/2018

**Makalenin
Kabul Tarihi**

23/06/2018

Yayın Tarihi

21/08/2018

ŞİİRLE TARİH YAZMAK XVI. YÜZYILIN SONLARINDA DERLENEN BİR MECMUA ÖRNEĞİNDE

Gisela PROCHAZKA-EİSL¹

ÖZET

Osmanlı edebiyatında tarihî eserler genelde ya düzyazı ya da –özellikle, konusu tek bir tarihî olay veya tek bir sultanın kahramanlıkları olduğu zaman– mesnevi şeklinde yazılmıştır. (*Selîmnâme*, *sûrnâme*, *hünernâme* vs. gibi). Tarihle ilgili şiirler gelince, ilk önce kısa olan, tek beyit ya da mısra’dan oluşan ebced-tarihleri düşürülür. Ama kıt’a, beyt, kasideden gazel ve terci’-i bende kadar her nazım şeklinde tarihî konular ele alınabilir.

Makalede, 16. yüzyılın son yıllarında Budin’de yazılmış olan ve büyük bir sayıda tarih konulu şiirler içeren bir karışık mecmua tanıtılacak ve söz konusu mecmuadaki şiirlerin analizi yapılacaktır. Bir şiir, bizi hangi şekilde, hangi tonda, tarihî olaylar hakkında bilgilendirebilir? Şiirden “gerçeği” öğrenebilir miyiz ve öyle ise, hangi derecede? Tarihçiler şiirden hangi bakımdan faydalanabilir? Yani tarih şiirleri *nasıl okunmalıdır*?

Anahtar Kelimeler: Şiir, Tarih, Mecmua, Budin, 16.yy

¹ Prof. Dr. Avusturya, Viyana Üniversitesi, Institut für Orientalistik (Şarkiyat Bölümü)
gisela.prochazka-eisl@univie.ac.at

Bu makale Austrian Science Funds (FWF) tarafından finanse edilen ‘Early Modern Ottoman Culture of Learning: Popular Learning between Poetic Ambitions and Pragmatic Concerns’ projesi çerçevesinde kaleme alındı. 11 Aralık 2014, Ankara Bilkent Üniversitesindeki “Türk Edebiyatında Manzum Tarihler” Sempozyumunda sunum şeklinde verildi.

HISTORY IN VERSE: THE EXAMPLE OF A MISCELLANY COLLECTED IN THE 16TH CENTURY

SUMMARY

In Ottoman literature, works on historical subjects are generally written in prose or in the form of long epical poems (mathnawî), e.g. Selimnâme, Sürnâme, or Hünernâme. This last genre is particularly common for texts focusing on a single historical event or on the brave actions of a certain sultan. In the case of poetry with a historical theme, the text frequently takes the form of chronogram verses. Nevertheless, it is not uncommon to find other types of poetic texts, whether quatrains, *qasidas*, *ghazels*, or poems composed in strophes like a *tercîh-i bent*, which treat historical matters.

This article will examine a miscellany of poetic texts which were written in the last years of the 16th century in Budapest and which include a large number of poems dealing with historical events. An overview of this material will be followed by an analysis of the structure and style of the poems, as well as a discussion of ways in which poetic form, style, and tone can yield information about historical events. Finally, this article will examine ways in which historians can derive useful information from poems, the historical perspective from which such poems can be read, and the extent to which we can discern what “really” happened from poetry.

Key Words: Poetry, History, Budin, Poetry Magazine 16. Century

GİRİŞ

Bu yazıda, şiirin Osmanlı tarihini anlamak ve anlatmak hususunda nasıl bir rol oynadığına değinilecektir. Bilindiği gibi Osmanlı kronikleri ya nesir ya da mesnevi biçiminde kaleme alınmışlardır. Mesnevi tabii ki genelde “güzeli edebiyat” sayılsa da, uzun epik anlatılara çok uygun bir şekildir. Bu makalede mesnevi şeklindeki *Nâmeler* ele alınmayacaktır. Konumuzu sadece gazel, kıt'a, beyit şeklindeki şiirler oluşturacaktır.

Araştırmanın çıkış noktasını, ana teması doğrudan tarihî olaylar olan bir dizi şiir oluşturmaktadır. Önce bunların içeriğini ele alıp belirli ortak özelliklerini ve karakteristik yanlarını ortaya çıkarmaya çalıştık. Ondan sonra tarih yazımı içinde nasıl bir katkı sağlayabileceklerini gözden geçirdik.

Değerlendirilen bütün malzeme; Avusturya Millî Kütüphanesi arşivinde bulduğumuz, katalogda A.F. 268a numara ile kayıtlı, toplam 108 yapraktan oluşan bir karışık mecmuadan alınmıştır. Araştırmalarımızda elde ettiğimiz verilerden mecmuanın Osmanlı Macaristanı'nda derlendiği anlaşılmaktadır.

Mecmuanın hangi tarihte Viyana'ya getirildiği kesin olmasa da, Avusturya'nın 1686'da Budin'i Osmanlılar'dan geri almasından sonra, başka birçok eserle birlikte Viyana'ya taşındığını söyleyebiliriz.

Mecmuayı derleyen, Mehmed Kemâlî adında, Budin'de 16. yüzyılın sonunda *muğâbelecî* olarak görev yapmış, iyi eğitilmiş bir Osmanlı memurudur. Kemâlî hem şiir yazan hem de Arapça ve Farsça'ya hâkim, aynı zamanda döneminin tarihine de yoğun ilgi duyan birisidir. Tarihî olaylar bu mecmuada merkezî bir yer tutmakta ve bütün malzemeye damgasını vurmaktadır.

Aşağıda sıralanan örneklerde olduğu gibi mecmuada tarihî hadiseleri konu edinen çok sayıda uzun nesir parçalarıyla karşılaşırız:

Risâle-i Sulţân Murâd berây-ı feth-i kal'a-i Yanık

Ķânûnnâme-i vilâyet-i Üngürüs

Lâlâ Muştafâ Paşa tarafından yazılan bir *feth-nâme*

Hoca Sa'deddîn'in *Tâcû't-tevârih*'nin bir bölümü olan *Selîm-nâme*

Macaristan'da gedik ve askerî harcamalar üzerine bir muhasebe risalesi

Ayrıca mecmuada biri tıbbî bir eser, diğeri de Mevlana Celaleddin-i Rûmî'den bir çeviri/uyarlama olmak üzere iki uzun mesneviye de yer verilmiştir. Hemen hemen bütün karışık mecmualarda olduğu gibi burada da değişik şiir türlerine yer veriliyor. Bir iki kaydedilmiş beyitleri de dahil edersek malzemenin içinde farklı kategoride toplam 114 manzume vardır. Dikkati çeken bir nokta da mecmuanın sahibi *Mehmed Kemâlî*'nin hem Şâhî (Şehzâde Bâyezîd) Divanı'na, hem de Mîr 'Alî Şîr Nevâî'nin *Ħamse-i Mûteĥayyirîn*'ine sahip olduğu ve bunlardan genişçe yararlandığı olgusudur (Kılıç, 2000 ve Abik, 2006).

Mecmuada estetik kaygılarla, *inşâya* katkı olarak yazılmış manzumelerin yanı sıra herhangi bir şekilde doğrudan tarihle ilintili 34 adet, ayrıca iki tane de tarihle uzaktan bağlantılı manzume bulunmaktadır. Demek ki elimizdeki şiirlerin yaklaşık üçte biri tarihe gönderme yapmaktadır. Öte yandan dünyanın genel gidişatını, insanlığın kötülüklerini kendine dert edinmiş, somut yer ve kişi adları vermeden genel olarak dünyanın hâlini tarif eden şiirleri, burada tarihle ilgili şiirler arasında sınıflandırmadık.

Şimdi elimizdeki malzemeyi daha yakından inceleyelim, önce biçimlere bakalım:

Gazeller	13	(10 tarih dahil, 2 nazire)
Kıt'alar	7	(6 tarih)
Kasideler	6	(1 tarih)
Terkib-i bend	2	
Tahmis	1	
Terci-i bend	2	
Mesnevi	1	
Mısra	1	(tarih)
Beyt	1	(tarih)

Toplam: 34

Bu küçük listeden ilk elde edindiğimiz izlenim, gazelin en çok rastlanan nazım şekli olduğudur. Uzun şiir tarzı olan mesnevi sadece bir defa geçmektedir. Bu, aslında şiirlerin uzun uzun hadiseleri anlatmak, kayda geçirmek gibi bir amaçla yazılmadıkları anlamına geliyor. Şiirlerin büyük bir bölümünün yazarı belli değildir. Yazarların kimisini araştırmalarımız sonucunda, kimisini kullandıkları mahlastan, kimisini de tesadüfen tespit edebildik. Aşağıdaki listede, mecmuada doğrudan adlarıyla anılan ya da bizim sonradan tespit edebildiğimiz şairleri, şiir sayılarıyla birlikte görmekteyiz:

Adı bilinmeyen	13
'Abdī (Sarhoş) ö. 1605/06	1
'Askerī, Edirneli ö. 16. yy.	1
Cıgalazāde Maḥmūd Çelebi ö. 1643	1
Fidāyī ö. 1602/03 (?)	1
Gāzī Giray II (Bora) ö. 1607	1
Ğubārī (?)	1
Hādī (Memezāde), ö. 1608/09	2
Hayretī ö. 1534	1
Hoca Sa'deddīn ö. 1599	1
Baltacızāde Maḥmūd ö. 1597'den sonra	1
Meḥemmed Kemālī ö. c. 1600	2
Monlā Cihādī 16. yy.	1
Murādī (Murād III.) ö. 1595	1
Qabūlī ö. 1591/92	1
Şāhī (Şehzāde Bāyezīd) ö. 1561	1
Selāmī (?)	1
Tiğī Beg ö. 1608/09 ya da 1618/19	3

Bu tabloda mecmuadaki malzemeyi bir araya getiren kişinin öznel bir tezkiresiyle karşı karşıya olunduğu sonucu çıkarılabilir. Görüldüğü üzere, seçilen yazarların belirli bir bölümü kendisi gibi Macaristan'la ilişkisi olan kişiler. Tabloda *italik* işaretlenmiş olan isimler, Macaristan'da bulunmuş ya da Gazi Giray gibi, oradaki gelişmelerin doğrudan içinde yer almış olan şahıslardır. Bundan “Macaristan”ın Mehmed Kemali için çok özel bir yeri olduğu sonucuna varıyoruz ki bu da kendisinin orada yaşamasından, hayatının Macaristan merkezli akışından kaynaklanıyor olsa gerek. Buna rağmen Kemali'yi ilgilendiren asıl temel konular üç ana başlık altında toplanabilir:

1. İran'la çatışmalar
2. Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın idamı (1589)
3. Macaristan'daki gelişmeler ve özellikle Eğri'nin fethi (1596)

1. İran'la Çatışmalar:

Mecmuanın kaleme alındığı yıllarda Osmanlı-Safevî savaşı hâlâ sürmekteydi (1578-1590). Gürcistan'ın bir bölümü ve Tebriz'in Osmanlılar tarafından fethi de bu döneme denk gelir. Buna rağmen derlemede İran konulu sadece beş şiir yer alıyor. Bunlardan ikisi bizzat Şehzade Bayezid tarafından Şah Tahmasb'a sığındığı dönemde, 16. yüzyılın ortalarında, kaleme alınmıştır. Diğer üçü; Tebriz'in fethinden bahseden bir kıta ile fethin muzaffer paşasına ayrılmış biri *terkib-i bend*, diğeri *terci-i bend* iki şiirdir. Gazellerde kastedilen –tespit edebildiğimize göre– Özdemiroğlu Osman Paşa olmasına rağmen terkiplerde onun adı anılmamaktadır. Yine de bu iki şiir –ekte göstereceğimiz üzere– bu mecmuada tarihî olaylara somut ve doğrudan değinen nadir örnekleri oluşturmaktadır.

2. Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın İdamı

Doğancı Mehmed Paşa'nın idamı, mecmuanın hazırlandığı yıllara denk gelmektedir. Bu olay daha sonra *Beylerbeyi Vakası* olarak anılmıştır. Sebebi, akçenin değer kaybetmesi ve buna bağlı olarak yeniçerilerin maaşlarının azalmasıydı. Yeniçeriler, Topkapı Sarayı'nı basıp Mehmed Paşa ve defterdar Mahmut Efendi'nin başlarını istediler. Sultan Üçüncü Mehmed kendi can korkusundan bu iki şahsı teslim etti ve her ikisi de yeniçeriler tarafından katloldular (Hammer-Purgstall, 1836-38:4:193 ve Çabuk, 1989:2: 350-351). Kemali ile Mehmed Paşa'nın tanışıp tanışmadıklarını bilmiyoruz ama 1588/89 yılında vuku bulan bu hadisenin, Kemali'yi çok yakından ilgilendirdiği

anlaşıyor, çünkü kendisi mecmuaya bu konuyla ilgili toplam beş şiir almış: 1 terci-i bend, 1 gazel, 1 kıta ve iki beyit.²

3. Macaristan'daki Gelişmeler ve Özellikle Eğri'nin Fethi (1596)

Şiirlerin hemen hemen yarısı Eğri'nin fethini konu edinmektedir. Eğri, şiirlerde sık sık Tabur diye anılmakta, bununla kuşatma sırasında yoğun çatışmalara sahne olan kentin araba kalesi tarzındaki (Wagenburg/wagon fortress) surları kastedilmektedir. Eğri, kuzey Macaristan'da, aslında pek önemli olmayan bir kışla kenti olmasına rağmen, Jan Schmidt'ten (Schmidt, 2002:107) bir alıntıyla dile getirecek olursak, Osmanlı-Avusturya savaşlarının o aşamasında hayati bir rol oynamıştır.³

Savaş, Osmanlıların kesin hezimetıyla sonuçlanacakken, askerlerin firar etmeye ve Avusturya ordu birliklerinin Osmanlı mevzilerini tasfiye etmeye başladıkları bir sırada, hâlâ orada bulunmakta olan Sultan III. Mehmed'in en yakın kadroları, son anda duruma müdahale ederek, çatışmanın kaderini Osmanlılar lehine çevirmişlerdi. Genç sultanın, Hoca Sadeddin'in nasihat ve ikna etme çabalarıyla geri dönmekten alıkonması da bu hadiseler sırasında cereyan eden, dönemin ilginç olaylarındandır.

Jan Schmidt, Eğri üzerine kaleme aldığı makalede bu hadiselere birçok şiirde geniş yer verildiğini belirtir (Schmidt, 2002:125) ve bazı isimler de sayar.⁴ Biz bu isimlerin hiçbirine mecmuada rastlamadık. Öte yandan Tîğî Bey, Çıgalazade Maḥmūd Çelebi, Selāmî, Hādî gibi Schmidt'in söz etmediği şairlere ve çok sayıda da anonim şiire yer verilmiştir. Bunlardan bir tanesini buraya aldık:⁵

A.F.268:fol. 54r:

hezec: mefā'ülün mefā'ülün fe'ülün

*Géce ḥ'ābumda bir pîre (!) bulışdum
Dedi küffāruḡ işi āh vāhdur*

²Bu şiirler ekte verilmektedir. İncelediğimiz mecmuada başka bir şiiri bulunan Kabûlî'nin baştan sona bu olayı anlatan "Kaside-i Hikâye" başlıklı 113 beyitlik bir manzumesi bulunmaktadır. Bkz. Erdoğan 2013: 230-236.

³"...the culminating point in the third campaign season of the long-drawn-out Ottoman-Habsburg war".

⁴Ta'likizâde, Sa'deddin, Emin Çelebi, Derviş Ağa, Nev'izâde 'Atâ'î.

⁵Eğri ile ilişkili bütün şiirler için bkz: (Procházka-Eisl ve Çelik, 2015).

Hışār-ı Egri feth olurmu şordum
Dēdi tārīhi feth-i pādişāhdur Sene 1005⁶

Buraya kadar eldeki malzemenin kısaca tanıtımı yapıldı. Şimdi şiirlerin analizine geçmek istiyoruz. Baştaki soruya dönersek, şiirin öznel yapısıyla tarih bilgisi arasında nasıl bir bağlantı kurulabilir? Şiirle tarih yazımı arasında –eğer varsa– nasıl bir ilişki vardır?

Bir bütün olarak ele aldığımızda, elimizdeki şiirlerde kimi istisnalar hariç, hemen hemen hiçbir tarihî olayın anlatılmadığı görülüyor. Tarih düşürmek amacıyla kaleme alınan, yani somut bir olayı şifreli bir tarihle anmak için yazılan mısralarda dahi, şayet şiire ek bir açıklama eklenmemişse hangi olaydan bahsedildiğini anlayabilmek zordur.

Peki o zaman bu şiirler hangi amaçla yazılmış ve neden burada bu şekilde bir araya toplanmıştır? Aşağıda vereceğimiz örnek aslında bir istisna, burada ikinci tekil şahıs olarak hitap edilen kişi, Kızılbaşlara karşı savaşmış muzaffer bir komutan olsa gerek, ama yine de bunun kim olduğunu şairin sözlerinden çıkarabilmek mümkün değildir.⁷

Kara Hânını sıduñ Toğmağı dil-teng étdün
Boyađuñ kana Kızılbaşa ‘aceb reng étdün
Çalınan kūsına feryādını āheng étdün
 [...]
 Surh-serler ile Çıldırdaki yer ceng étdün
Mübdel olmaz o şavaşa niçe uğraş olsun

Buradan şöyle bir sonuca varılabilir: Şiirlerin asıl amacı, tarihsel olaylar arasında duygusal bir gezinti yapıp, hadiseleri öznel bir yaklaşımla yorumlamaktır. Bu, derlemedeki şiirsel malzemenin karakteristik bir özelliği olarak öne çıkıyor. Okuyucunun yapılan göndermeleri, yazarın çağrışımlarını anlayacağı, yani sözü edilen olayları, tarihî-siyasî gelişmeleri bildiği var sayılmaktadır.

A.F. 268:fol. 60v:

hafîf: fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün
fā‘ilātün mefā‘ilün fa‘lün

⁶Tarih: 1596-97.

⁷Şiirin tamamı ekte verilmektedir.

Çünkü Sulţān Meĥemmed ol ŧeh-i dīn
Üngürūs içre pūr-yaraĥ oldu

Hem-reh olsun anuĥla ehlüllāh
Ĥazret-i Ĥızr aĥa ulaĥ oldu

Peyk-i rāĥı olub cünūd-ı ricāl
Cümle ehl-i yemīn ŧolaĥ oldu

Süricek raĥŧ-ı himmeti ol ŧeh
Ĥal'a-i Egri bir konaĥ oldu

Geçdi serden yerinde nice fedā
Cennet-i ĥuld aĥa turaĥ oldu

On sekiz günde feth olub ĥal'a
Kāfirün cümle kārı lāĥ oldu

Haber-i fethle kılub ĥazelin
Mürde iken dirildi ŧaĥ oldu

Ĥamdü li'llāh nüĥüseti dehrün
Üstümüzden gidüb ıraĥ oldu

Hatvanuĥ intikāmını almaĥla
Yüzümüz ey Selāmī aĥ oldu

Ĥaĥ bu kim feth-i Egri tārĥi
Düşmenün yüregine dāĥ oldu

Burada yine Eğri'nin fethi söz konusudur. Bazı somut bilgiler veriliyor, örneğin padişahın adı, kuşatmanın süresi ve doğrudan *feth-i Eğri*'den bahsediliyor. Ama burada altçizgi ile işaretlediğimiz mısraları anlayabilmek için savaşın somut gelişimini bilmemiz gerekli. Demek ki, Osmanlı ordusunun son anda yenilgiden dönmesi ("mürde iken.."), Avusturyalıların önce serbest geçişe izin verip ardından Osmanlı askerlerini kırımdan geçirmeleri ("Hatvanuĥ intikāmı...") gibi somut olgulardan okuyucunun haberli olduğu varsayılıyor.⁸

⁸Bu olayın detayları için bkz. Hammer-Purgstall (1827-35: 265).

Yine böyle “bilene” hitap eden nefis bir örnek; 1602/03’te Macaristan’da ölen, hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız Fidâ’î’nin bir *terkib-i bend*’idir. Yazar, Osmanlı askerinin savaş alanından nasıl kaçıp gittiğini, “biz” söylemiyle anlatıyor, “hiyanet”, “muhanneşlik”, “avretlik” ve “hük” olarak nitelendirdiği bu davranışa da bol bol sövüp sayıyor.⁹

*Biz muhanneşlik édüb ‘avret gibi kılduk firār
Zen gibi nezkeb giyüb başına olduk har-süvār
Er dēmeñ şimden gērū bi-llāhī karı dēñ bize
Gayri nām ile çağırmañız firārī dēñ bize*

....

*Yüzi kara bī-hamiyyetler muhanneşler bizüz
Başdan ayağa hıyānetle mülevvesler bizüz*

Aslında hadisenin ne olduğu belli değil. Olay Solnok/Szolnok’tan *bir*, Save nehrinin üzerindeki bir köprüden üç günlük mesafedeki bir alanda geçiyor; kaçanlara *firārī* damgası vurulmuş. Kim olduklarını bilmediğimiz, alt rütbeli üç kişinin de adı anılıyor. Bu şiirin tarihsel arka planını uzun araştırmalar sonucunda, özellikle *Hammer Tarihi*’nde bulduğumuz bazı ipuçları vasıtasıyla açıklayabildik. Eğri’nin fethini takip eden uzun çarpışmalar sürecinde, 1596 Keresztes meydan muharebesinde, III. Mehmet, Damat İbrāhīm Paşa’nın yerine Çıgalezāde Sinān Paşa’yı atamıştı. Çıgala-zāde askerin disiplinsizliğine karşı kendine özgü birtakım tedbirler almış, bazı komutanlara kadın elbiseleri giydirerek onları at üstünde dolaştırmış vesaire. Bunun üzerine firar eden asker sayısı daha da artmış; firārī lakabı da bunlara ondan dolayı verilmiştir.

Şiirlerde eleştirel bir tavır var mı diye soracak olursak, eleştiri elbette söz konusu, fakat verdiğimiz örnek daha çok bir istisna teşkil ediyor. Elimizdeki malzemede eleştirinin dozu genelde çok yüksek değil. Rumeli beylerbeyinin idamına dair şiirlerde, Osmanlı’daki eleştiri kültürünün bazı özelliklerini yakalamak yine de mümkündür. Tabii ki padişahın emrini alenen yermek, aşılamayacak bir sınır olduğundan, onun yerine dolaylı bazı dokunmalarla, örneğin katlanan beylerbeyinin kimi olumlu yanlarını öne çıkararak, ya da kadere isyan eden bir söylemle olan bitene dertlenmek gibi retorik taktiklere başvurulmuş. Hatta bir şiirde de şairimiz doğrudan idam edilenin ağzından kurbanın kara talihine yanıp yakılıyor:

⁹Bu *terkib-i bend*’in edisyonu, İngilizce çevirisi ve geniş bir yorumu için bkz. (Procházka-Eisl ve Çelik 2015: 164-169) Ayrıca bkz. (Filipović, 1991: 309-333).

*Şehā cellād-ı ğamzeñle beni kurbān eden sensin
Vücūdum gencini ifnā edüb vīrān eden sensin¹⁰*

Rumeli beylerbeyinin idamına ilişkin şiirlerde asıl hadisenin ne kadar karanlıkta kaldığı, olayın belirsizliği de gayet açık görülüyor. Olaya ilişkin yaklaşık bir ipucu veren *tārīḥ-i katl-i mūr-i mūrān* veya *der-ḥaqq-ı mūr-i mūrān-ı maḳtūl* gibi kısa başlıklar da olmasa, burada *neden* söz edildiğini, şiire tekabül eden tarihî olayın ne olduğunu, kimden bahsedildiğini anlamamız kesinlikle mümkün olmayacaktır.

Sonuç itibariyle yukarıda sözü edilen *terci-i bend* ne beylerbeyinin adını, ne de celladın işi nerede, ne zaman bitirdiğini veriyor. Tabii bu yöntemin yukarıda da değindiğimiz gibi bir avantajı var: Tek bir şiir vasıtasıyla üzerinde hiçbir bir değişiklik yapılmadan benzeri birden fazla olaya (talihin ve tarihin tekrerrütmesi!) gönderme yapılabilir.

Eleştiri denince kısaca mecmuada yer alan ilginç bulduğum bir mektuplaşmadan da bahsetmek istiyorum. Yazışma, Hoca Sadeddin ile Gazi Giray Han arasında geçiyor.¹¹ Hoca Sadeddin kasidesinde alaylı, sivri bir yorumla Gazi Giray'ın Osmanlıya yardıma gelmek konusundaki tereddütlü, yavaştan alan hareket¹² tarzını eleştiriyor.¹³ Giray da yine alaycı sert bir kasideyle kendini savunuyor.

SONUÇ

Değerlendirdiğimiz mecmua genellemelere gidebileceğimiz hacimli bir seçki olmamasına rağmen, içindeki şiirleri tek tek ele aldığımızda ana tema ve genel ortak eğilimler bakımından değerlendirecek olursak, şu sonuçlara ulaşabiliyoruz:

Birincisi, bu şiirler aracılığıyla tarihî olaylar hakkında bilgi edinebilmek hemen hemen mümkün değil. Öte yandan olayları bilen birisinin arka planından bakıldığında, şiirler işin duygu boyutunu öne çıkaran ilginç ve önemli bir

¹⁰Şiirin tamamı ekte verilmektedir.

¹¹Gazi Giray'ın şiiri İ. H. Ertaylan tarafından yayınlanmıştır, Sa'deddin'in bildiğimiz kadarıyla henüz bir yerde yayınlanmadı. Bkz. Ertaylan (1958: 41-45).

¹²Örneğin: *Edemem dēr gūzār Özüden Göñlü ḥawf eylemişdür o şudan [...]*
Her konakda eder uzun oturak Rāh-ı nezdik olur anuñla ırak. [...]

¹³Sonunda Gazi Giray şahsen gelmemiş, ancak ufak bir asker kontenjani yollamıştır. Bkz. (Şakiroğlu 1993: 525-526).

kaynak oluşturuyor. Yani anlatılan tarih değil, tarihin tamamen öznel bir perspektiften yorumudur.

Burada eleştiri, özeleştiri, espri, huzursuzluk, memnuniyetsizlik, sıla özlemi, hayranlık gibi öğeleri barındıran öznel bir yorum çabasından söz edilebilir. Tarihle ilgilenen bu şiirlere baktığımızda o dönemin okur-yazar kesiminin duygu ve düşünce dünyasına, mantalitesine, yaşam kültürüne dair bazı şifrelerin izdüşümlerine rastlamaktayız.

İkincisi, ebcedle tarih düşürmek maksadıyla kaleme alınmış bu manzumelerde amaç tarih yazmak değildir. Lakin şiiri olmayan bir tarih yazımının da bir ölçüde eksik kaldığını söylemek mümkündür. Yani, ancak aynı eseri *bir* şiirli, *bir de* şiirsiz haliyle gördüğümüzde farkı anlayabiliriz: Şiirsiz versiyonu okuyucuya kuşkusuz daha kuru, daha cazibesiz gelecektir.

Şiir, tarih yazımına bir canlılık, bir heyecan, duygusal renkler katmakta. Herhalde bunun için olsa gerek, hemen hemen bütün Osmanlı kroniklerinde metnin içine serpiştirilmiş şiirlere rastlanmaktadır.

ŞİİRLER:

1) İran'la Çatışmalar hakkında:

A.F.268:fol. 64r:

hezec: *mefā'ülün mefā'ülün mefā'ülün mefā'ülün*

terkib-i bend-i a'lā berāy-ı hāzret-i Paşa der-āmeden-i sefer-i a'dā ve fermüden-i yağma ve girihten-i Kızılbaş-ı bî-ser ü pā¹⁴

1 Güneş gibi gezüb şarkı tolanub mülk-i Īrānı
Meh-i nev gibi arturduñ şehā gitdükçe 'üvwānı
Revānından cüdā kılduñ 'adū-yı nā-müsülmānı
Unutdurduñ sipāh-ı düşmene Şīrāz u Şīrvānı
Ġazā-yı ekber étdüñ bî-mühābā koyalum anı
Sikender gibi seyrān eyleyüb Īrān u Tūrānı

Se'ādetle yine hālī [!] komayub kalb-i vīrānı
Gelüb devletle teşrīf eyledüñ taht-ı [!] dīl ü cānı

¹⁴ Bu terkib-i bend şair Kabūlī (ö. 1591/92) tarafından yazılmış olup beş bendden müteşekkildir. Bkz. Erdoğan, 2013: 256-257

Şeref ol tahta [!] kim anı müşerref eyleye hânı [!]
Se'âdet ol diyârın kim gele şîhatle sulţânı

- 2 'Acem mülkin gezüb pür-zevk u şevk u pür-şafâ geldün
Diyâr-ı şarkdan garba güneş gibi toğa geldün
Livâ-yı fethi çekdün Husrev-i kişver-güşâ geldün
Gürûh-ı 'asker-i islâma şâh-ı muhtedâ geldün
Cünûd-ı Âl-i 'Osmâna delîl ü reh-nümâ geldün
Kulûb-ı âşinâyı rüşen êtdün rüşenâ geldün
İzûn tozına yüz sürsem n'ola yüzüm başa geldün
Müşerref kıldun ahibâbı se'âdetle şafâ geldün
Şafâ ol câna kim anı müşerref êde cânânı
Se'âdet anı kim teşrîf êde şîhatle sulţânı

- 3 Hücûm êdüb¹⁵ hûnerber ner gibi şîrâne şavletle
Kaçurduñ rûbehâsâ düşmeni biñ zâr u zilletle
Tağıtdun her birin bir güşeye bâd-ı mehâbetle
Ser-i a'dâyı yeksân eyledün hâk-i mezelletle
Başın toğmaqladun a'dâ-yı dînün gürz-i himmetle
Revân êtdün ağıtdun kanların şemşîr-i gayretle
Dönüb gün gibi 'azm-i Rûm êdüb devletle 'izzetle
Gelüb şîhatle teşrîf eyledün şehri se'âdetle
Şeref | ol mülke kim êde müşerref mîr-i mîrânı
Ulu devletdür ol-kim anı teşrîf eyleye hânı

- 4 Çeküp şarka livâ-yı nuşreti mihr-i cihânâsâ
'Adû-yı dîne karşı rāyet-i fethi erüb ber-pā
Şalup şemşîr | a'dāya êdüb nā-būd u nā-peydā
Harāb êdüb revânın hânümânın eyleyüb yağma
Bozub cem'iyetin alayın êdüb bî-ser ü bî-pā
Güneş gibi çıkub bir güşeden bî-bāk ü bî-pervā

A.F.268:fol.64v

¹⁵Erdoğan, 2013: 256'ya göre düzelttik.

*Tercî-i bend*¹⁶

*remel : fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fe' ilün
fâ' ilâtün fe' ilâtün fe' ilâtün fa' lün*

- 1 *'Askerün cismine her demde özün baş olsun
Kanda kim 'azm edesin Hâk san'a yoldaş olsun
Anuñ ayagına pâ-mâl Kızılbaş olsun
Kurusun düşmenünñ kanı gözi yaş olsun
Âb-ı rû-yı vüzerâ fethüne [...].âş olsun*¹⁷
- 2 *Emr-ile 'asker-i sünnünñ [?] olub serdâr
Top-ile surh-[!]serün başına yakduñ nâr
Âb-ı şemşirle pâk eyleyüb ol murdâr
Umarın hayr ile yâd eyleye çâr¹⁸ yâr
Sözi hakdur eridür kalbi gerek taş olsun*
- 3 *Kara Hânını şıduñ Tokmağı dil-teng êtdün
Boyadun kana Kızılbaş'a'ceb reng êtdün
Çalınan kûsına feryâdını âheng êtdün
Surh-[!]serler ile Çıldır'da ki yêr ceng êtdün
Bedel olmaz o şavaşa niçe uğraş olsun*
- 4 *Kara Hânını vü Emîr [?] Hânı¹⁹ vü Tokmak Hânı
Şıdı ceng ile revân eyledi kara kanı
Aldı [...] geçüb tîgi ile Şirvânı²⁰
Kim ki aşhâb-ı resûle dil uzadur anı
Kal'a-i Karşdan at hurde-i haşhâş olsun*

2) Beylerbeyi Olayı Hakkında:

A.F.268:fol.58v-59r

Tercî-i bend:

¹⁶Şairin adı bilinmiyor, birkaç okuma problemi var. Faksimile için bkz. <https://mecmua.acdh.oeaw.ac.at/corpus.html?detail.query=title%3DAF268%3A+25v>

¹⁷

¹⁸Okuma farkı: çâr – –.

¹⁹

²⁰

hezec: mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün mefā 'ilün

Der-ḥaḳḳ-ı mīr-i mīrān-ı maḳtūl

- 1 Cülūs édüb se 'ādet taḥtına dīvān éden sensin
Bize ḳullarına öldürmege fermān éden sensin
Muḥibbüm zār édüb düşmenlerüm şādān éden sensin
'Adūlar içre ḳaddüm ḥam édüb çevgān éden sensin
Kesüb başum fezā-yı 'ışḳda ḡalḡān éden sensin
Döküb ḳanum yere topraḡ-ile ḡalḡān éden sensin
Türāb-ālūd cismüm ḥāk[!]ile pinḥān éden sensin
Şehā cellād-ı ḡamzeḡle beni ḳurbān éden sensin
Vücūdum gencini ifnā édüb vīrān éden sensin
- 2 Benümle étmiş idüḡ rüz-ı evvel 'ahd ü peymānı
Édüb 'ahde vefā eylemedüḡ in 'ām u iḥsānı
Kemāl-i iltifātındur dōke bu dem yere ḳanı
Sipāhī ḳulların da gerçi şāhum étđi ta 'ānı
Ne çāre bu imiş rüz-ı ezel taḳdīr-i Rabbānī
Bi-ḥamdi'llāh ḳapın da cān[ı] vèrmek oldı erzānī
Senüḡ fermānuḡ oldı baḡa ölmek ey kerem kānı
Şehā cellād-ı ḡamzeḡle beni ḳurbān éden sensin
Vücūdum gencini ifnā édüb vīrān éden sensin
- 3 Fedā olsun şehā şemşīr-i 'adlūḡ uḡrına cānum
Az iḥsānuḡ-mı gördüm ben ḳuluḡ devletlü sulḡānum
Sen étđüḡ pādişāhum gerçi-kim tedbīre dermānum
Velīkin emr-i ḥaḳḳı-yile yola geldi noḡşānum
Muḥaşşal emrūḡ olmayınca kimse dōkmedi ḳanum
Şehā cellād-ı ḡamzeḡle beni ḳurbān éden sensin
Vücūdum gencini ifnā édüb vīrān éden sensin
- 4 Çeküp cellādlar yalın ḳılıçlar üstüme ḡüyā
'Alevlerdür görinen dūd-ı āhumdan olub peydā
Senüḡ ḡayfuḡ degüldür pādişāhum gerçi-kim ammā
Gülistānında yazmuş Şeyḡ [!] Sa 'dī-yi suḡan-ārā
Buyurmuş ḳurb-ı sulḡān āteş-i sūzān būd şāhum
Muḳarrer oldı kim ḳurb-ı şerīfūḡ bā 'is-i ḡavḡā
Yine ma 'nāda senden zāḡir oldı emr-i ḥaḳḳ icrā

*Şehā cellād-ı ğamzeñle beni kurbān eden sensin
Vücūdum gencini ifnā édüb vīrān eden sensin*

- 5 *Dem-i surħum [!] ser-ā-pāy semendüñe nişār olsun
Nedür kemter kuluñ şāhum fedā biñ baş u cān olsun
Ġubārīye [?] nazār kıl luñfuñ-ile kāmran olsun
Okunsun ħasb-i ħālüm nazmı ħalka dāstān olsun
Büküb şemşiri kahrıñ düşmenüñ kaddi kemān olsun
Sihām-ı nuşrete kavm-i ‘adū başı nişān olsun
Bu mañla ‘ ħaşr olunca bendene vird-i zebān olsun*

*Şehā cellād-ı ğamzeñle beni kurbān eden sensin
Vücūdum gencini ifnā édüb vīrān eden sensin*

A.F.268:fol.59r

remel: fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün

tārīḥ-i katl-i mīr-i mīrān²¹

*Egmez-iken dehre başın ol nedīm-i kāmran
Ser-fürü étdürdi āḥir gendüyi cellād-ı şāh
Étmez-idi kaşr-ı ‘āliden ğurūrından firār
Mesken oldı cismine āḥir anuñ ħāk-i siyāh
Üç vezīrin ref‘ édicek katline tārīḥ olur
Cehd édüb begler beginüñ boynın urdurdı sipāh²²*

A.F.268:fol.59r

hezec: mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Tārīḥ-i diğer²³

*Be-ġāyet zulm [ü] ħīle çün erişdi
Temāmet [?] Rūm Éline fitne düşdi*

*Érişdi nāgehān ħükm-i ilāhī
Ġulām-ı şāhīler başına üşdi*

*Bir eksikle dedı begler beginüñ
Bugün tārīḥine āfet erişdi²⁴*

²¹Şairi bilinmiyor.

²²Sene 10103=1007 (1598/99).

²³Şairi bilinmiyor.

A.F.268:fol.59r

müteḳārib [?]: *fe'ülün – fe'ülün – fe'ülün– fe'ülün– fe'ülün*
müstef'ilātün müstef'ilātün müstef'ilātün fe'ülün

*Tārīḥ*²⁵

Bu Sā'î-yi āzürde-dil dēdi o dem tārīḥini
*Aldı sipāh a'yān ile begler beginün başın*²⁶

A.F.268:fol.59v

Kaside:

ḥafīf: fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün
fā'ilātün fa'lün

Baltacızāde Maḥmūd Beg²⁷ begler beginün ḳatline dēdüḡi tārīḥdür

1 *Āh kim devr-i ḳarḥ-ı pür-miḥnet*
Ḳıldı cān sūzi ile bir ḥālet

Ḳatline bī-diriḡ paşanuḡ
Tiḡ-ı cevri-ile eyledi cür'et

Olmuş idi o a'del-i vüzerā
Dāyimā ḥalka bezl édüb himmet

Ḥazret-i pādişāh-ı zıllu llāh
Aḡa ḳılmış idi luḡla raḡbet

5 *Mīr-i mīrān-ı Rūm éli iken*
Ḳamm olundı vezāret-i rif'at

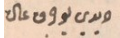
Gördi iḳbāl-i devlete bed-ḥ'āh
*Dēdi bu ḥark-ı 'āde [?] çok ḳudret*²⁸

²⁴1006 + 1 = 1007 (1598/99).

²⁵ Şairi bilinmiyor.

²⁶1006 + 1 = 1007 (1598/99).

²⁷ Bkz. Akbayar (1996: 925): “Mahmud Paşa (Baltacızāde) Baltacı Mehmed Paşa'nın oğludur. Beylerden ve I. Süleyman (Kanuni) devrinde beylerbeyilerden oldu. Çeşitli görevlerde bulunup 1006'da (1597/98) Yanık beylerbeyi olup orada şehid oldu. Şairdir.”

²⁸

*Reşk edüb iltifâtına zaleme
Her biri kıldı ref'ine niyyet*

*Müttefik oldu cümleten a'del
Vêrdiler eşkiyâya çün ruhşat*

*Cem' olub bir yere gürûh-ı zalâl
Êtdiler hûn-ı nâ-hakkâ dikkat*

- 10 *Êdicek rûhını cihânda dūr
Oldı fî'l-hâl vâsıl-ı cennet*

*Gün gibi baş[ı] edicek galân
'Âlemi tutdı zulmle zulmet*

*Nâr-ı âh-ı derûn-ile yer yer
Yakdı dünyâyı âteş-i 'izzet*

*Âşaff[ı] kim anırdı dünyâda
Aña rûzî olaydı ger şıhhat*

*Böyle şâdıkdan ayrılıb şeh-i dîn
Çekmesün-mi derûndan fûrkât*

- 15 *Lîk lûf eyleyüb o deryâ-dil
Tab'-ı pâkine vêrmesün ni'met*

*Ey Livâyî bulunmadum hayfâ
Kılmağa meyyitine ben hizmet*

*Dêdüm amma du'â edüb târîh
Ola rûh-ı Mehemmede rahmet²⁹*

KAYNAKÇA

ABİK, Ayşehan Deniz (2006). 'Alî Şîr Nevâyî: *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*. *Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin*, Ankara: Seçkin Yayınları.

²⁹ 997 (1588/89).

AKBAYAR, Nuri (1996). *Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ÇABUK, Vahid (1998). *Solakzâde Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

ERDOĞAN, Mustafa (2013). *Gedizli Kabûlî ve Divanı*, Ankara: Gediz Belediyesi.

ERTAYLAN, İsmail Hikmet (1958). *Gâzi Geray Han: Hayâtı ve Eserleri*, İstanbul: Ahmed Said Basımevi.

FİLİPOVIĆ, Nenad (1991). “Bošnjaci u Bici Kod Sente 1697. Godine – Viđenje Pjesnika Fidai-Bega”, *Prilozi za Orijentalnu Filologiju*, Cilt 40, ss. 309-333.

KILIÇ, Filiz (2000). *Şehzâde Bayezid Şâhî: Hayatı ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

HAMMER-PURGSTALL, Joseph Von (1827-1835): *Geschichte des Osmanischen Reichs, größentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven*, Pesth: Hartleben's Verlag.

PROCHÁZKA-EISL, Gisela ve ÇELİK, Hülya (2015). *Texts on Popular Learning in Early Modern Ottoman Times*, 1. Cilt: *Hidden Treasures: Selected Texts from Ottoman Mecmû'as* (Miscellanies), Cambridge, Mass.: Department of Near Eastern Languages and Civilizations, Harvard University.

ŞAKİROĞLU, Mahmut H. (1993). “*Cigalazâde Sinan Paşa*”, *TDVİA* 7, ss. 525-526.